

ARAŞTIRMA NOTU / RESEARCH NOTE

Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?: Şeyhülislâm Fetvalarında Tecrit ve Telhis

What is the Reply of the Great Hanafi Teachers?: Abstraction and Abridgement in Shayk al-Islâm Fatwās

Muharrem Midilli

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İslam Tetkikleri Enstitüsü
Assoc. Prof., Istanbul University, Institute of Islamic Studies
İstanbul

muharrem.midilli@istanbul.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4502-3447

Geliş Tarihi: 26.09.2024

Kabul Tarihi: 05.12.2022

Yayın Tarihi: 30.12.2024

Date of Submission: 26.09.2024

Date of Acceptance: 05.12.2022

Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (yayın ve danışma kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise en az iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Peer-Review: Single anonymized internal (editorial and advisory board members) and at least double anonymized external double-blind peer review

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism Check: It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Atıf/Cite As: Midilli, Muharrem. "Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?: Şeyhülislâm Fetvalarında Tecrit ve Telhis". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 67 (2024): 374-389

DOI: doi.org/10.15370/maruifd.1556381

ARAŞTIRMA NOTU / RESEARCH NOTE

Eimme-i Hanefiyye'den Cevab Ne Vechiledir?: Şeyhülislâm Fetvalarında Tecrit ve Telhis

What is the Reply of the Great Hanafi Teachers?: Abstraction and Abridgement in Shayk al-Islâm Fatwās

Öz: Bu çalışma şeyhülislâm fetvalarının formüle edilme sürecinde ve sonrasında tabi tutulduğu tecrit ve telhis işlemlerine odaklanmaktadır. Şeyhülislâm fetvaları genellikle gerçek kişi, yer ve zaman isimleri içermez. Meşihat görevlileri müstefinin anlattığı somut olayları fıkıh kitaplarındaki en yakın soyut hükümlere benzetmek için elden geldiğince gerçek unsurlardan tecrit ederler ve uygun şekilde özetlerler. Bu işlem iftâ faaliyetinin daha hızlı ve güvenli bir şekilde yürütülmesi bakımından gereklidir. Ayrıca fetva sadır olduğu gerçek olayın ötesinde genel bir hüküm mahiyetinde olduğu için soyut bir tarzda formüle edilmelidir. Şeyhülislâm fetvalarında tecrit ve telhis ilk aşamada müstefinin anlattığı meselelerin hukuki cevap için gerekli olmayan unsurlardan arındırılması ve temsili isimler eklenerek mesele-cevap formunda fetva diline aktarılmasıyla gerçekleşir. Tecrit ve telhisin bu aşaması çalışmada 16. yüzyılda bir ferman ve bir fetvaya konu olan gerçek bir olay örneğinde gösterilmiştir. Orijinal fetvalar derlenip mecmualara aktarılırken genellikle ikinci bir tecrit işlemi meydana gelir. Fetvalar mesele ve cevaptan oluşan temel bölümleri dışındaki bütün unsurlardan soyutlanır. Hukuki meselelerin ve cevabın anlaşılmasında pratik faydası olmayan dua ve talep ifadeleri ile imza dışarda bırakılır. Bu aşamada telhisten ziyade tecrit söz konusudur. Bazen salt mesele ve cevaptan oluşan fetvaların bir kez daha tecrit ve telhis işlemine tabi tutulduğu görülür. Bu aşama fetvaların mesele-cevap formlarının bozularak genellikle tek cümlelik soyut ya da yarı-soyut fikhî meselelere dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Çalışmada 59 kelimeden oluşan orijinal bir fetvanın, tecrit ve telhis sürecinde tedrici olarak önce soru ve cevaptan ibaret fetvaya, ardından da 10 kelimelik soyut fikhî bir hükme dönüşme aşamaları gösterilmiştir. Şeyhülislâm fetvalarının toplandığı mecmualar tecrit ve telhis yoluyla ait oldukları zamanların güncel hukuki meselerini yansıtan muhtasar fıkıh metinlerine dönüştürülebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Fetvası, Şeyhülislâm, Tecrit, Telhis

Abstract: Ottoman Shaykhs al-Islâm sometimes formulated their fatwās from issues posed by the mustaftis and other times from phrases in classical fiqh or fatwā books. Fatwās issued by the muftis of Anatolia and Rumelia, particularly the Shaykhs al-Islâm, generally lack specific details such as time, place, persons, objects, and events related to real life. These specific details were minimized during the fatwā formulation process. Non-essential details were excluded in order to focus on the legal answer. Real names and dates are rarely found in fatwa texts. Place names are relatively more common. In contrast, fatwās from scholars in regions such as southern Anatolia, Yemen, and North Africa tend to be more detailed, often including concrete information about language, history, and social life. In the literature, fatwās that retain almost the exact question and answer in their original form are referred to as primary fatwās. Secondary fatwās are derived when primary fatwās are modified by jurists, typically through processes

of abstraction (*tajrīd*) and abridgment (*talkhīs*). Abstraction involves removing unnecessary elements that do not pertain to the study of *fiqh* or the compilation of secondary *fatwās*, such as legal documents and contracts, though some details may be retained to prevent distorting the facts of the legal aspect of the *fatwā*. Abridgment, on the other hand, refines the content, ensuring that the *fatwā* remains suitable for inclusion in standard *fiqh* works while maintaining its legal essence. This study describes how abstraction and abridgment were applied in the *fatwās* of Ottoman Shaykhs al-Islām through concrete examples.

The *mustaftī* typically uses his/her own language and style when describing events, often including many details that do not affect the legal outcome. To conform to the *fatwā* technique, officials in the Shaykh al-Islām office must remove these extraneous details. As the *fatwā* is intended to make a general legal statement, the original formulation must be abstracted from specific records and aligned with corresponding abstract issues found in classical *fiqh* or *fatwā* books. Formulating concrete issues by likening them to their abstract counterparts allows for quick, easy, and confident answers. In original *fatwās*, the phrase “What is the reply of the great Hanafi teachers?” written immediately after the prayer statement would ultimately require the issue to be likened to its counterparts in *fiqh* books. Making the likening during the formulation process allows the *iftā* duty to be performed more quickly and securely. The issue narrated by the *mustaftī* was subject to abstract and abridgment by the officers in the Shaykh al-Islām office. During this process, the unique languages and styles of thousands of *mustaftīs* are distilled into the standardized technical language of *fatwās*.

In Shaykh al-Islām *fatwās*, abstraction and abridgment are in the first stage realized by eliminating real time, place, persons, events, and things that are irrelevant to the legal response. This stage of abstraction and abridgment is illustrated in the study with the example of a real event in the 16th century, which was the subject of an edict and a *fatwa*. When the original *fatwās* are compiled into collections, a further level of abstraction occurs. Non-essential elements such as prayer statements, request expressions, and signatures are removed, leaving only the question and answer sections. This process is primarily abstract, with the texts of the *fatwās* largely preserved. In many *fatwā* collections, only the question and answer remain. Occasionally, *fatwās* consisting only of a question and answer undergo abstraction and abridgment, sometimes becoming abstract or semi-abstract, one-sentence *fiqh* issues. This study explores the transformation of an original *fatwā* comprising 59 words into one that is reduced to a question and answer and further condensed into a 10-word abstract legal ruling. Through abstraction and abridgment, *fatwā* collections can be transformed into *fiqh* texts that reflect the legal issues of their time.

Keywords: Islamic Law, Ottoman *Fatwā*, Shaykh al-Islām, Abstraction, Abridgement.

Giriş

Osmanlı şeyhülislâmları, fetvalarını bazen müsteftîlerin sorduğu meselelerden, bazen de klasik fıkıh/fetva kitaplarındaki ibarelerden formüle etmişlerdir. Literatürde bunlardan birinciler için *asli* fetva, ikinciler için *menkul* fetva tabiri önerilir.¹ İlgili oldukları meselelerin gerçek hayatta meydana gelip gelmediği dikkate alındığında birinciler *vaki*, ikinciler *farazi* olarak da isimlendirilebilir.² Başta şeyhülislâmlar olmak üzere Anadolu ve Rumeli müftüleri tarafından verilen fetvalar genellikle gerçek hayatla ilgili somut zaman, mekân, kişi, eşya ve olay unsurları içermez. Somut unsurlar fetvaların formüle edilme sürecinde elden geldiğince elenmiştir. Hukuki cevap için gerekli olmayan ayrıntılar dışarda bırakılmıştır. Bununla birlikte özellikle Anadolu'nun güneyinden Yemen'e ve Kuzey Afrika'ya kadarki bölgelerde yaşayan alimlere ait fetvalar, merkezî Osmanlı fetvalarından farklı olarak daha ayrıntılı olup dil, tarih ve sosyal hayatla ilgili somut bilgiler içerebilir.³ Wael B. Hallaq, soru ve cevabın az çok orijinal biçim ve içeriğiyle korunduğu fetvaları *birincil (primary)* fetvalar olarak isimlendirir ve bunların toplumda ortaya çıkan gerçek olayların sonucu olduğunu gösteren birçok kanıt sıralar. Müellif birincil fetvaların hukukçular tarafından sistematik değişikliğe uğratılmalarıyla *ikincil (secondary)* fetvaların ortaya çıktığını belirtir.⁴ Ona göre birincil fetvalar ikincil fetvalara dönüştürülürken tecrit ve telhis işlemlerine tâbi tutulmuşlardır. Tecrit, birincil bir fetvanın ne fûru çalışması ne de (*el-Fetâva'l-Hâniyye* ve *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* gibi) ikincil bir fetva derlemesi için gerekli olmayan unsurlardan arındırılmasını ifade eder. Fetvaların içerdiği hukuki belgeleri ve sözleşmeleri atlamak tecridin işlevidir. Fakat bunları tamamen atlamak fetva suretindeki olguları ve hukuku çarpıtabileceğinden dolayı telhise başvurulur. Tecrit ve telhis süreçlerinin sonunda birincil fetvalar, başta gerçek isimler olmak üzere hukuki cevap için gerekli olmayan ayrıntılardan soyutlanarak standart fûru eserlerine dahil edilmeye uygun meselelere dönüşür.⁵ Müellifin sözünü ettiği tecrit ve telhis işlemleri, her ne kadar fûru eserlerine dahil etmeden ziyade soyut ve genel nitelikli fikhî hükümler elde etme amacı taşısa da Osmanlı şeyhülislâmlarının fetvalarında gözlemlenmektedir. Bu çalışmada tecrit ve telhis işlemlerinin şeyhülislâm fetvalarında gerçekleşme şekilleri gösterilmeye çalışılmaktadır.

1. Müsteftînin Anlatışından Orijinal Fetva Kağıdına

Osmanlı şeyhülislâmlarının asli/birincil olarak tasnif edilebilecek fetvaları müsteftîlerin anlattığı olaylardan ve sorduğu meselelerden hareketle formüle edilmiştir. Birçok orijinal fetva kağıdının arka yüzünde müsteftîlerin isimleri, meslekleri ve/veya oturdukları yerler

1 Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", 253.

2 Muharrem Midilli, Aile, *Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm: Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva*, 2.

3 Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", 364-365.

4 Wael B. Hallaq, "Fetvalardan Fûrua: İslâm Fûru-i Fikhında Gelşim ve Değişme", 247-253.

5 Hallaq, "Fetvalardan Fûrua", 258-259. Hallaq tecrit ve telhis süreçlerini örneklendirmek için önce İbn Rüşd tarafından verilen ve daha sonra bazı âlimlerce fûru eserlerine dâhil edilen iki fetva zikretmektedir. İlk örnekte birincil fetvanın Arapça metni 248 kelime, ikincil versiyon 110 kelime içermektedir. Diğer örnekte birincil fetvanın soru metni 87 kelime, ikincil versiyon 21 kelime ihtiva etmektedir. Hallaq, "Fetvalardan Fûrua", 259-262.

yazılıdır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler-Türkçe bölümü 4401 numarada kayıtlı olan bloknot şeklindeki bir mecmuada bulunan, başta Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644) ve Ebû Saîd Efendi (ö. 1072/1662) olmak üzere genellikle 17. yüzyılda görev yapmış şeyhülislâmlara ait 200 civarında orijinal fetva kağıdının çoğunun arka yüzünde⁶ müsteftilerin ismi, mesleği ve/veya yaşadığı yerle ilgili kayıtlar bulunur. Fetvaların arka yüzünde “Şaban Efendi Kumkapı’dan”, “İbrahim Beşe Eski Odalar’dan”, “İbrahim Yenikapı’dan”, “İbrahim Çelebi Macuncu’dan”, “Şeyh Mehmed Sultan Hamam’dan”, “Derviş Mehmed Molla Gürani’den”, “Mehmed Bey Hisar’dan”, “Mehmed Bey İstanbul’dan”, “Mehmed Yenişehir’den”, “Mehmed Üsküdar’dan” ve “Ümmühan Hatun, Sultan Bayezid’den” gibi kayıtların düştüğü görülür. En az yedi fetvada “Derviş Mehmed Kumkapı’dan” kaydı geçer. Kayıtlara göre otuzu aşkın fetvayı İstanbul’dan Kadızâde Mehmed Çelebi talep etmiştir. Bazı müsteftiler “Derviş Mehmed Takyeci” ve “Derviş Mehmed Mütevellî” şeklinde meslekleriyle birlikte yazılmıştır. Ahmed Ağa, Hafız Efendi ve Hayreddin Efendi gibi sadece isimleriyle yazılan müsteftiler de vardır. En az on fetvada “Abdi Kethüdâzâde” ismine rastlanır. Kimi müsteftilerin Halep’ten, Kayseri’den, Bolu’dan ve Babadağ’dan oldukları kaydedilmiştir. Fetva isteyenlerden bazıları zimmîlerdir. Fetvaların arka yüzlerinde “Kalanas Kumkapı’dan”, “Mavradi Kumkapı’dan”, “Yani Kumkapı’dan” gibi kayıtlar göze çarpar. Bazı fetvaların arkasında “Erbaa, 29 Zilkâde” ve “Rebiülevvel, yevmü’l-ehad, 27” şeklinde yıl belirtilmeksizin haftanın ve ayın günü kaydedilmiştir.⁷ Orijinal kağıtların arka yüzlerinde yer alan bütün bu kişi, mekân, zaman ve meslek kayıtları şeyhülislâm fetvalarında sorulan meselelerin gerçek hayatla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Müsteftî olayı anlatırken tabii olarak kendi dil ve üslubunu kullanır ve hukuki neticeye etkisi olmayan pek çok ayrıntı zikreder. Meşihat görevlileri fetva tekniğine uygun bir formülasyon inşa etmek için hukuki neticeye etkisi olmayan ayrıntıları atlamak zorundadır. Fetva özel bir mesele hakkında söylenmiş olan cevabın ötesine geçip genel bir hukuk ifadesi meydana getirmeyi amaçladığı için formülasyonu özel kayıtlardan tecrit etmek ve klasik fıkıh/fetva kitaplarındaki mukabil soyut meselelere benzetmek gerekir. “Fetva sadece bir kişiye anlamlık ve dünyevi amaçlarla verilen geçici bir hukuki görüş veya hukuki tavsiye değil, aynı zamanda hukukun bireysel davayı ve onun dünyevi gerçekliğini aştığı düşünülen buyurucu bir beyandır.”⁸ Somut meselelerin fıkıh kitaplarındaki soyut mukabillerine benzetilerek formüle edilmesi, daha hızlı, kolay ve güvenli bir şekilde cevaplanmalarına imkân verir. Orijinal fetvalarda duadan hemen sonra yazılan “Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye’den cevap ne vechiledir ki?” ifadesi, meselenin nihai olarak fıkıh kitaplarındaki mukabillerine

6 Uzun dikdörtgen kağıtlar fetva içeride kalacak şekilde katlanmış ve müsteftî ile ilgili bilgiler ön kısma kaydedilmiştir. Daha sonra fetva kağıtları açılarak bloknota eklenince bilgiler kağıtların arkasında ters yönlü olarak kalmıştır.

7 Her üç fetva da Şeyhülislâm Mehmed b. Sâdeddin (ö. 1024/1615) imzalıdır. Şeyhülislâm Mehmed Efendi’nin görev müddeti 8 sene kadar devam ettiği için zikredilen ay ve günlerin tam olarak hangi tarihlere tekabül ettiğini tespit etmek güçtür. Muhtemelen talep edilen çok sayıda fetvayı sıraya koymak ve müsteftilerin birbirine karışmasını önlemek gibi daha çok pratik işlevleri vardır.

8 Hallaq, “Fetvalardan Fürua”, 249.

benzetilmesini gerektirecektir. Benzetmenin formulasyon sırasında yapılması iftâ görevinin daha hızlı ve güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlar. Müsteftinin anlattığı mesele meşihat dairesinde müsevvid-fetva emini-mübeyyiz-şeyhülislâm-mukabeleci-müvezzi hattında tecrit ve telhis işlemine tâbi tutulur. Tipik iftâ usulüne göre müsteftî önce meseleyi *müsevvide* anlatır. Müsevvid gerekli tasarrufları yaparak meselenin kaba taslağını çıkarır. Taslak *fetva emini* tarafından incelenir ve gerekirse tashih edilir. Daha sonra *mübeyyiz* şeyhülislâma sunulacak temiz sureti hazırlar. Şeyhülislâm cevabı yazar ve imzalar. Fetva *mukabeleci* tarafından düzenlenir ve müsteftîye verilmek üzere *müvezziye* teslim edilir. Müvezzi müsteftinin kimliğini sürecin sonuna kadar saklanması gereken pusula yardımıyla tespit ederek fetvayı kendisine teslim eder.⁹ Bu süreçte dil ve üslupları birbirinden farklı binlerce müsteftinin gerçek hayattan izler taşıyan anlatımları soyutlanarak teknik fetva dilinde temize çekilir. Temsilî isimler kullanılarak yapılan bu soyutlama ve temize çekme işlemleri fetvada anlatılan olayın gerçek dünya ile bağlarının zayıflamasına ya da bütünüyle kopmasına neden olur.

Meşihat görevlileri tecrit ve telhis sırasında fetvaların ilgili olduğu gerçek olayların tarihlerini formulasyonda genellikle zikretmezler. *Fetâva-yı Abdürrahîm*'de yer alan istisnai bir fetvanın metninde tarih tam olarak belirtilmiştir. Fetvada bir kişinin hicri 1075 yılı Muharrem ayının ilk gününde (25 Temmuz 1664) başka bir beldede bulunan karısıyla mehri üzerine muhâlea yapmak üzere bir vekil tayin ettiği, vekil yola çıktıktan sonra aynı ayın beşinci günü (29 Temmuz) müvekkilin öldüğü, vekilin ölümden habersiz Safer ayının ilk gününde (24 Ağustos) kadınla mehri üzerine muhâlea yaptığı anlatılmaktadır.¹⁰ Bu fetva Heyd'in hiçbir fetvanın tarih taşımadığına ilişkin genel yargısının¹¹ istisnalarından biri olarak kabul edilmelidir. Fetvalar genellikle gerçek yer isimlerinden bir kasaba, bir mahalle, bir karye ve bir belde gibi ifadelerle soyutlanmıştır. Bununla birlikte gerçek yer isimlerinin zikredildiği fetvalara da rastlanır. Aile hukuku fetvaları üzerine yapılan bir çalışmada başta İstanbul olmak üzere Yenihisar, Mısır, Galata, Tophane, Tekirdağ, Şam, Eyüp, Edirne, Kasımpaşa, Dimetoka, Filibe, Kefe, Kıbrıs ve İzmir gibi yer isimleri içeren fetvalar gösterilmiştir.¹² Fetvada anlatılan olayın kahramanları gerçek isimleriyle yazılmaz. Meseleyi formüle eden görevli meslekî bir zorunluluk olarak gerçek isimleri olaydaki rollerine uygun temsilî isimlerle değiştirmiştir. Erkekler için genellikle Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Beşir ve Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Âişe, Meryem, Hafsa, Cesîme ve Zefîre; gayrimüslimler için Mâriye, Nikola, Yani, Marula, Yorgi, Kosta, İlya, Kira ve Musa gibi isimler kullanılır.¹³ Gerçek isimlerin kullanıldığı fetvalara nadiren rastlanır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) mehirle ilgili bir fetvasında Barbaros Hayrettin Paşa'nın (ö. 953/1546) -Cezayirli bir hanımdan- oğlu olan ve Cezayir beylerbeyliği de yapan Hasan Ağa'nın (ö. 979/1572) ismi zikredilmektedir.¹⁴

9 Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva", 47; Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm*, 4.

10 Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâva-yı Abdürrahîm*, 1: 264-265. Fetva hakkında bir değerlendirme için bk. Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm*, 7-8.

11 Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva", 38.

12 Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm*, 17-25.

13 Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm*, 28-33.

14 Çorlulu Sinan b. Ramazan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 68b-69a.

Çok sayıda fetvada hukuki muamelelerin gerekli kıldığı para miktarları açıkça belirtilmiştir.¹⁵ Gerçek miktarları zikretmenin gerekli görülmediği durumlarda “şu kadar akçe” ve “bir miktar akçe” gibi ifadeler kullanılmıştır. Para miktarlarında tecridin zamanla arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim 17. yüzyılın ilk çeyreğinde verilen fetvaları içeren *Fetâvâ-yı Esad Efendi*'nin nikâh ve talak bölümlerinde gerçek para miktarları genellikle açıkça ifade edilirken yüzyılın sonunda ve bir sonraki yüzyılın ikinci yarısında verilen fetvaları içeren *Fetâvâ-yı Feyziyye* ve *Netîcetü'l-Fetâvâ*'nın aynı bölümlerinde açık para miktarlarının yerini çoğunlukla “şu kadar akçe” ifadesi almıştır.¹⁶ Bazı fetvalarda kişilerin gerçek meslek adları da korunmuştur. Fetvalarda kişilerin sipâhî, yeniçeri, subaşı, sancakbeyi, voyvoda, zaim, mirliva, kadı, nâib, imam, müezzin, mütevellî, kethüda, kasap, fırıncı, sırik hamalı, peremeci vs. olduğu belirtilir.¹⁷ Kişilerin yaşlarının tecrit edilmediği ve açıkça belirtildiği birçok fetva vardır.¹⁸ Kimi fetvalarda siyasi gelişmelerle ilgili Kızılbaş Seferi, Suhte eşkıyası, Celâlî eşkıyası ve Acem Seferi gibi kayıtların korunduğu görülür.¹⁹ Meşihat görevlileri formüle ettikleri fetvalarda gerçek hayata ilişkin bu ve benzeri kayıtları muhafaza etmiş olsalar da eğilimleri daima tecrit ve telhis yönündedir.

Aynı olaya ait aşağıdaki mühimme hükmü ve fetva, müsteftinin anlattığı olayın nasıl tecrit ve telhis edilip fetva diline aktarıldığını gösteren dikkat çekici bir örnektir:

Ammâsiye ve Osmancık ve Gümüş ve Kedegara kadılarına hüküm ki Gümüş kazâsından dârende Ahmed nâm emred Südde-i Saâdetime gelip; “Çorum Alaybeyisi Hasan, Hacı Nebî oğlu Hüseyin ve Düyek” demekle ma'rûf İbrahim nâm kimesneleri bunun için; “Bana getiriverin” deyu gönderdikde bu kaçıp Ardıçlıoğlu Yüsuf nâm kimesnenin evine girip saklandıkda bundan ötürü mezbûr Yüsuf'la Ramazân nâm kimesne ile mezkûrlar muhkem döğüp ve Piyâle nâm kimesneyi dahi zencire urup ve evin içinden cebren çıkarıp Osmancık kazâsında alaybeyi sâkin olduğu Seki nâm karyeye ilettiklerinde mezbûr alaybeyi bunu bir dağa iletip cebren fiil-i şenî edip ve bu minvâl üzere dağlarda nice gün gezdirip zulm ü taaddî eylediğün bildirip “Bu babda elimde şer'î fetvam vardır” deyu şer'le görülmesiyçün emr-i hümayunum taleb etmeğün...²⁰

el-Fetva: Alaybeyi/bir yerin beyi (olan) Zeyd, Amr ile Bekir'i Beşir-i emredi/e “Getiriverin” deyu gönderip mezbûrlar dahi Beşir'i kaçıp saklandığı komşusu Hâlid evinden güçle çıkarıp (Zeyd'e) iletiverip Zeyd dahi Beşir-i emredi bir dağa eletip/alıp gidip hâşâ güçle livâtâ eylese ne lâzım olur? el-Cevab: ...²¹

15 Bazı örnekler için bk. Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhüslislâm*, 53-58.

16 Bu ifade ilk mecmuanın nikâh ve talak bölümlerinde hiç geçmezken diğer iki mecmuanın aynı bölümlerinde sırasıyla 87 ve 51 defa zikredilmektedir. Krş. Hocaazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 1: 7a-51b; 2: 2a-19a; Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye maân-nukûl*, 25-123; Seyyid Ahmed - Hafız Mehmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetâva maân-nükûl*, 32-109.

17 Bazı örnekler için bk. Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhüslislâm*, 36-41.

18 Bazı örnekler için bk. Midilli, *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhüslislâm*, 41-42.

19 Bozanzâde, *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*, 43a; Hoca Sâdeddin Efendi, *Fetâvâ*, 6b; Hocaazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, I, 39a; II, 11a, 11b, 12a; Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 42a.

20 Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri (haz.), *7 Numaralı Mühimme Defteri*, 2: 107-108.

21 Veli b. Yüsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Ktp., no. 178), 69b; Veli b. Yüsuf, *Mecmau'l-fetâvâ* (Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, no. 151), 125a; Çorlulu Sinan, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 107a.

Ebussuûd Efendi'ye ait bu fetva, yukarıdaki hükmün gerçek hayata dair bütün somut kayıtlardan tecrit ve telhis edilmiş bir formülasyonudur. Fetvada gerçek kişiler hakkında temsili isimler kullanılmış ve hukuki cevapta etkisi olmayacak ikincil kişiler atlanmıştır. Hükümde geçen gerçek kişiler ve fetvada temsil edildikleri isimler şu şekilde eşleştirilebilir: Ahmed = Beşir; Alaybeyi Hasan = Alaybeyi Zeyd; Hacı Nebî oğlu Hüseyin ve Düyek adıyla tanınan İbrahim = Amr ve Bekir; Ardıçlıoğlu Yûsuf = Halid. Fetvada cevap için gerekli olmayan gerçek yer isimleri ihmal edilmiştir. Ahmed'in Gümüş kazasından olduğu, Hasan'ın Çorum Alaybeyi olduğu, Ahmed'in alaybeyine Osmancık kazasının Seki köyünde iken getirildiği belirtilmemiştir. Fetvada gerçek hayattan alınıp korunmuş olan tek unsur Alaybeyi unvanıdır.²² Fetvanın metni olayın meydana geldiği zamana dair herhangi bir kayıt içermez. Bununla birlikte fetvanın Ebussuûd Efendi'ye ait olması, olayın kabaca 16. yüzyılda onun şeyhülislâmlığı döneminde meydana geldiğinde işaret eder. Nitekim hükmün başında tarih, "Evâhir-i Safer, sene 975" (Ağustos-Eylül 1567) olarak kaydedilmiştir.²³ Fetvada olay örgüsü de kısmen telhis edilmiştir. Alaybeyinin adamlarının Yûsuf'u ve Ramazan isimli birini feci şekilde dövdükleri ve Piyale isimli başka bir kişiyi zincire vurdukları zikredilmemiştir. Daha da önemlisi alaybeyinin Ahmed'i dağlarda günlerce *fiil-i şenî* ederek gezdirmek suretiyle zulme maruz bıraktığı atlanmıştır. Oysa bu, hukuki cevaba etki edebilecek önemli bir ayrıntıdır.²⁴ Mesele ve cevaptan oluşan yukarıdaki fetva, hükümde Gümüşlü Ahmed'in elinde olduğu belirtilen şer'î fetvanın derleyiciler tarafından tecrit edilmiş bir suretidir. Orijinal fetva, mesele ve cevabın yanında dua, talep ifadeleri ve imza da içeren dikdörtgen bir kağıda yazılmış olmalıdır.²⁵

2. Orijinal Fetva Kağıdından Salt Mesele-Cevaplı Fetvaya

Şeyhülislâm fetvalarında tecrit ve telhis ilk aşamada müstefinin anlattığı meselenin hukuki cevap için gerekli olmayan gerçek zaman, mekân, kişi, olay ve eşya anlatımlarından arındırılması ve temsili isimler eklenerek mesele-cevap formunda fetva diline aktarılmasıyla gerçekleşir. Orijinal fetvalar derlenip mecmualara aktarılırken genellikle ikinci bir tecrit işlemi meydana gelir. Fetvalar mesele ve cevap bölümlerinden oluşan ana metinleri dışındaki bütün unsurlardan soyutlanır. Hukuki meselenin ve cevabın anlaşılmasında pratik faydası olmayan dua, talep ifadeleri ve imza dışarda bırakılır. Fetvaların metinleri korunduğu için bu daha çok bir tecrit işlemidir. Mevcut fetva mecmualarının büyük bir kısmında fetvalar sadece mesele ve cevap bölümlerinden oluşur. Aşağıda orijinal bir fetvanın derlenme sırasında tecrit işlemine tâbi tutularak salt mesele-cevaplı fetvaya dönüşümü gösterilmektedir:

22 Fetvanın bir versiyonunda Alaybeyi "bir yerin beyi" şeklinde biraz daha genel olarak ifade edilmiştir. Veli b. Yûsuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, Çelebi Abdullah, 125a.

23 Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri (haz.), *7 Numaralı Mühimme Defteri*, 107.

24 Yukarıdaki mühimme hükmü ve fetva hakkında daha fazla malumat için bk. Muharrem Midilli, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Hayatında Bir Ferman, Bir Fetva ve Bir Adalet Arayışı Hikâyesi", 47-66.

25 Orijinal fetvaların kaleme alındığı dile ve ait olduğu dönem, coğrafya ve şeyhülislâma göre değişebilen biçim özellikleri için bk. Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva", 37-46.

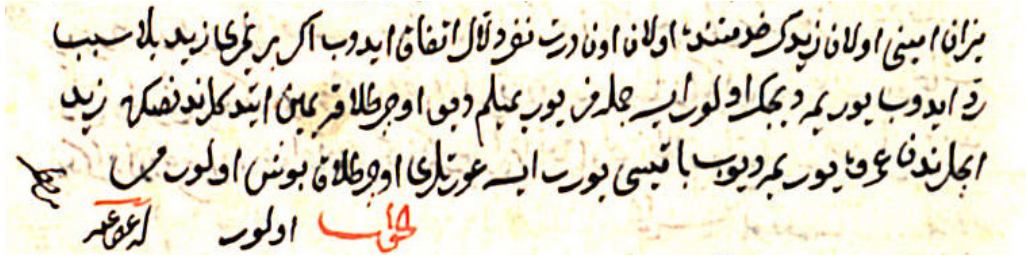

“Allahümme yâ veliyye’l-ismeti ve’t-tevfik nes’eluke’l-hidâye ilâ sevâi’t-tarik. Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye’den cevap ne vechiledir ki? Mizân emîni olan Zeyd’in hizmetinde olan on dört tellâl ittifak edip ‘Eğer birimizi Zeyd bilâ-sebep reddedip yürüme diyecek olursa cümlemiz yürümeyelim’ deyu üçer talâka yemin ettiklerinden sonra Zeyd içlerinden Amr’a yürüme deyip bâkisi yürür ise avratları üçer talâk boş olur mu? Beyan buyurulup müsab oluna. el-Cevab: Allahuâlem, olur. Ketebehu Ebussuûd el-fakîr ufiye anh”. (*Fetvâ Mecmûası*, no. 2868, 144a)

Kare biçiminde kesilmiş olan bu fetva kağıdı, 16. ve 17. yüzyıllarda görev yapmış birçok şeyhülislâmın orijinal fetvalarını içeren bir mecmuaya yapıştırılmıştır. Fetva, istiflenmiş “Allahümme yâ veliyye’l-ismet ve’t-tevfik nes’eluke’l-hidâye ilâ sevâi’t-tarik” (Ey yanılmazlığın ve başarının sahibi olan Allahım, bizi doğru yola iletmeni isteriz) duasıyla başlar ve standart “Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye’den cevap ne vechiledir ki?” talep ifadesiyle devam eder. Ardından mesele zikredilir: Bir mizan emininin hizmeti altında bulunan on dört tellâl, emin içlerinden birine sebepsiz yere yürümemesini söylediğinde diğerleri yürümek üzere üçer talâka yemin ederler. Bundan sonra emin içlerinden birine yürümemesini söylediğinde diğerleri yürürse eşleri boş olur mu? Olayın gerçek zamanı, mekânı, kahramanları ve mizan emininin neden yürümeme emri verdiği belirtilmez. Zeyd mizan eminini, Amr yürümemesi emredilen tellâli temsil etmektedir. Meseleden sonra “Beyan buyurulup müsab oluna” şeklindeki dua-talep ifadesi gelir. “el-Cevab” kelimesinin “ba” sının yatay bir çizgi hâlinde ulaştığı yerin sonuna söz konusu meselenin doğru cevabını Allah’ın daha iyi bildiği ve

gerçek ilmin onun katında olduğu anlamına gelen “Allahuâlem” tevazu ifadesi eklenmiştir. Buraya kadarki işlemler müsevvid, fetva emini ve mübeyyiz tarafından gerçekleştirilmiştir. Alt satırda Ebussuûd Efendi meseleyi tek kelimeyle “Olur” şeklinde cevaplamıştır. Gerçekte cevap, soruyu da içkin olduğundan tek kelime değildir. Tellâların boşama yeminlerini ihlal etmeleri, eşlerinin üçer talâk boş sayılmasını gerektirmiştir. Şeyhülislâm “Olur” kelimesinin hemen altına “Ketebehu Ebussuûd el-fakîr ufiye anıh” (Onu biçare Ebussuûd yazmıştır. Allah onu bağışlasın) şeklinde istiflenmiş imzasını atmıştır.

Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi (ö. 1066/1656) yukarıdaki orijinal fetvayı *Mecmûa-i fetâvâ-yı Türkiyye el-müsemmat mecmûa min-hattihî es-Sağır Mehmed Efendi* diye isimlendirilen derlemesine şu şekilde almıştır:

“Mizân emini olan Zeyd’in hizmetinde olan on dört *nefer* tellâl ittifak edip ‘Eğer birimizi Zeyd bilâ-sebep reddedip yürüme diyecek olursa cümlemiz yürümeylem’ deyu üçer talâka yemin ettiklerinden sonra Zeyd içlerinden Amr’a yürüme deyip bâkisi yürür ise avratları üçer talâk boş olur mu? el-Cevab: Olur”. (Boyabâdî Sağır Mehmed Efendi, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 37a)

Bu fetvanın yer aldığı mecmuanın başında Yâverîzâde’ye (ö. 1044/1635) mülazım, Yahyâ Efendi’ye müsevvid, Bahâî Efendi (ö. 1064/1654) ve Ebû Saîd Efendi’ye fetva mukabelecisi, Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658) ve Hüsâmzâde Abdurrahman Efendi’ye (ö. 1081/1670) fetva emini olan ve Ayasofya müderrisi iken vefat eden Boyabâdî’nin “selefe geçen müftülerin verdikleri fetvâdan beyâzî iltizam edip isim ve imzaları ile işbu on bin fetva ki bulunduğu fetvadan cem ve tahrir ba’dehu ‘min hattihî mecmuası’ deyu tesmiye” ettiği ifade edilmektedir.²⁶ Buna göre Boyabâdî yukarıdaki fetvayı ve mecmuada yer alan diğerlerini temize çekilmiş orijinal fetva suretlerinden derlemiştir. Fetvaların sadece mesele ve cevap kısımlarını almış; dua, talep ve imza unsurlarını atlamıştır. Metni ve temsili isimleri korumuştur. Yalnız fetvanın orijinal suretindeki “on dört tellâl” ifadesini derleme sırasında “on dört nefer tellâl” şeklinde yazmıştır.

Orijinal fetvaların tecrit edilerek salt-mesele cevaplara dönüştürüldüğü başka örnekler de vardır. Şeyhülislâm Sun’ullah Efendi’nin (ö. 1021/1612) bir mecmuaya yapııştırılmış vakıf

26 Boyabâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 9a.

hukukuyla ilgili orijinal bir fetvası²⁷ hizmetinde iken fetvalarını cem eden ve kendi hattından nakleden Yâverizâde Mehmed Efendi²⁸ tarafından dua, talep ifadeleri ve imzadan tecrit edilerek derlenmiştir.²⁹ Aynı şekilde Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) bir mecmuaya yapılandırılmış hibe ile ilgili orijinal bir fetvası³⁰ *Fetâvâ-yı Ali Efendi* isimli mecmuada salt mesele-cevap şeklinde yer almaktadır.³¹ Eldeki mecmualarda yer alan şeyhülislâm fetvaları genellikle orjinallerinden tecrit edilmiş mesele-cevaplardan oluşmaktadır. Fetvaların orijinal halleriyle derlendiği mecmualar da vardır.³²

3. Orijinal Fetva Kağıdından Soyut/Yarı Soyut Fikhî Hükme

Bazı Osmanlı şeyhülislâmlarının orijinal fetvaları dua, talep ve imza bölümleri çıkarılıp salt mesele-cevap olarak bırakıldıktan sonra bir kez daha tecrit ve telhis işlemine tâbi tutulmuştur. Bu işlem fetvaların mesele-cevap formlarının bozularak genellikle tek cümlelik soyut ya da yarı-soyut fikhî meselelere dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir. Burada soyut ifadesi temsili isimlerin de atlandığı, yarı-soyut ifadesi temsili isimlerin korunduğu fetva özetleri için kullanılmaktadır. Şerîfzâde Atâullah Mehmed Efendi'nin (ö. 1226/1811) *er-Revâyi-hu'z-zekiyye fî fihrisi'l-fetâva't-Türkiyye* ve Fetva Emîni Çeşmîzâde Efendizâde Mehmed Hâlis Efendi'nin (ö. 1297/1879) *Hulâsatü'l-ecvibe* isimli çalışmalarında çok sayıda şeyhülislâm fetvasının bu şekilde tecrit ve telhis edilmiş versiyonları bulunur. İlk çalışmada *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Feyziyye* ve *Netîcetü'l-fetâva*'da yer alan şeyhülislâm fetvalarının soru-cevap formu ortadan kaldırılmış, fetvalar tecrit ve telhis edilerek soyut/yarı soyut fikhî meselelere dönüştürülmüştür. İkinci çalışma *Netîcetü'l-fetâva*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ve *Fetâvâ İbn Nüceym*'deki fetvaların aynı işleme tâbi tutulmasıyla meydana getirilmiştir. Çatalcalı Ali Efendi'ye ait aşağıdaki orijinal fetva tecrit ve telhis işlemleri sonucunda önce mesele-cevaba, ardından da soyut/yarı soyut fikhî hükme dönüştürülecektir:

27 *Fetvâ Mecmûası*, no. 2867, 31a.

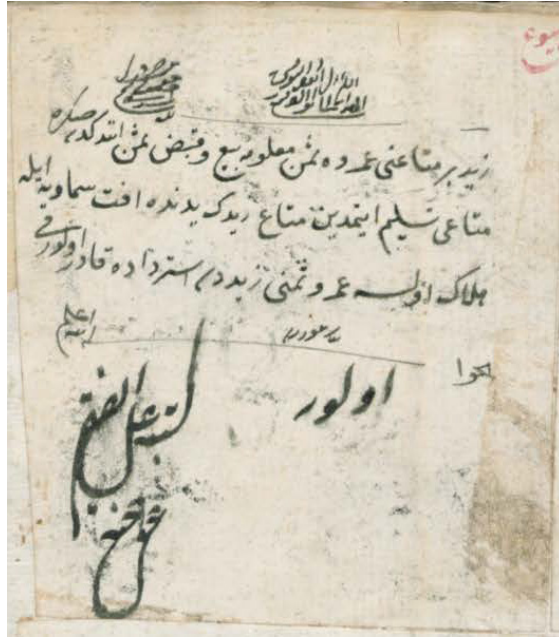
28 Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, 1a.

29 Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, 30b

30 *Fetâvâ-yı Şerîde*, 77b.

31 Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 2: 146.

32 Orijinal fetvaların yer aldığı mecmualar için bk. Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", 258-262.

Allahümme yâ veliyye'l-ismeti ve't-tevfik neş'eluke'l-hidâye ilâ sevâi't-tarîk. Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki? Zeyd bir metânı Amr'a semen-i ma'lûme bey ve kabz-ı semen ettikten sonra metâi teslim etmeden metâ Zeyd'in yedinde âfet-i semâviyye ile helâk olsa Amr semeni Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu? Beyan buyurula. el-Cevab: Allahuâlem, olur. Ketebehu Ali el-fakîr ufiye anh. (*Fetâvâ-yı Şerîfe Asılları*, 10b)

Ali Efendi'nin imzasını taşıyan bu fetva kağıdı, genellikle 16-18. yüzyıllarda görev yapmış şeyhülislâmlara ait orijinal fetvalar içeren bir mecmuaya yapıştırılmıştır. Kağıt kareye yakın dikdörtgen şeklinde kesilmiştir. Kağıdın sağ üst köşesinde bulunan kırmızı renkli "buyû" kelimesi fetvanın ilgili olduğu konuyu belirtmektedir. Şeyhülislâm'ın fetvası "Allahümme yâ veliyye'l-ismet ve't-tevfik neş'eluke'l-hidâye ilâ sevâi't-tarîk" duası ile başlar ve yatay bir çizgi hâlinde başlayıp sonda istiflenmiş "Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyyeden cevab ne vechiledir ki" standart talep ifadesiyle devam eder. Ardından mesele zikredilir: Zeyd, Amr'a bir eşyasını belli bir semen karşılığında satıp semeni kabzettikten sonra eşya henüz teslim edilmeden tabii bir afette yok olsa Amr semeni geri alabilir mi? Hanefî fıkhına göre satılan fakat müşteriye teslim edilmeyen mal satıcının damanı altındadır. Genel kurala göre satıcı, eşya ister kendi fiiliyle, ister tabii afetle yok olsun tazminle sorumludur. Müşteri ise tazminden beridir. Bu nedenle sorunun cevabı olumlu olacaktır. Meseleden sonra "Beyan buyurula" şeklinde bir talep ifadesi daha getirilmiştir. el-Cevab kelimesinin yatay bir çizgi gibi uzatılan

“ba” hafinin sonuna “Allahuâlem” ifadesi eklenmiştir. Fetva kağıdı buraya kadar meşihat görevlileri tarafından hazırlanmıştır. Altta Ali Efendi, daha kalın başka bir kalemle meseleyi “Olur” şeklinde cevaplamış ve karşısına aynı kalemle “Ketebehu Ali el-fakîr ufiye anh” (Onu biçare Ali yazmıştır. Allah onu bağışlasın) imzasını atmıştır.

Yukarıdaki orijinal fetva, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* isimli mecmuada şu şekilde tecrit işlemine tabi tutulmuştur:

زیدبر متاعنی عمروه ثمن معلومه بیع و قبض ثمن ایتدکدنصکره متاعی عمروه تسلیم ایتیموب متاع زیدک
یدنده آفت سماویه ایله هلاک اولسه عمروه ثمنی زیددن استردادده قادر اولورمی * الجواب اولور

Zeyd bir metâını Amr'a semen-i ma'lûme bey ve kabz-ı semen ettikten sonra metâi *Amr'a* teslim etmeden metâ Zeyd'in yedinde âfet-i semâviyye ile helâk olsa Amr semeni Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. (Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1: 279)

Fetva orijinal hâlimden sadece mesele ve cevap kısımlarını içermektedir. Dua ve talep ifadeleri çıkarılmış, imzaya yer verilmemiştir. Temsilî isimler korunmuştur. Fetvanın metni üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır. Sadece orijinal metinde “metâ teslim etmeden” ifadesi, “metâ *Amr'a* teslim etmeden” şeklinde yazılmıştır.

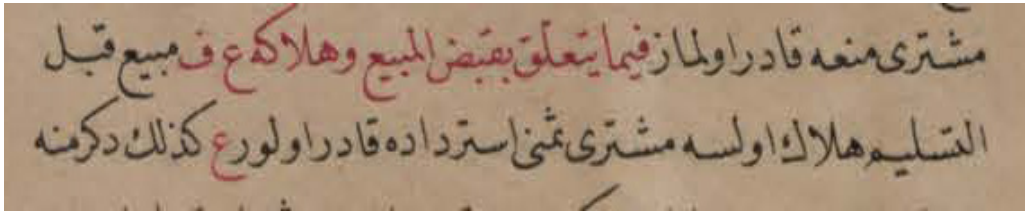
Çeşmîzâde Mehmed Hâlis, *Hulâsatü'l-Ecvibe* isimli çalışmasında *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de sadece mesele ve cevaptan ibaret kalmış olan fetvayı şu şekilde tecrit ve telhis etmiştir:

۱۸ ۱۷
بیع قبل التسلیم بایع یدنده
آفات سماویه ایله هلاک اولسه
مشتری ویردیگی ثمنی
ح استرداد ایدر ج

Mebî' (bey) kable't-teslîm bâyi yedinde âfât-ı semâviyye ile helâk olsa müşteri verdiği semeni istirdâd eder. (Çeşmîzâde Mehmed Hâlis, *Hulâsatü'l-ecvibe*, 2: 3)

Çeşmizâde, mesele-cevap şeklindeki fetvayı tek bir cümle olarak yazmıştır. Fetvayı temsilî isimlerden tecrit etmiş ve olabildiğince özetlemiştir. Fetva artık soyut fikhî bir hüküm görünümündedir. Çeşmizâde, fetva kitaplarını bir araya getirip bu şekilde özetlemesinin sebebi şehir ve kasabalarda şer‘î hukuku icra hizmetiyle meşgul olanlara yardım etmek olarak açıklar. Ona göre şer‘î meseleleri araştırıp ortaya çıkarmak gerektiğinde birçok kitaba müracaat etmek ve ihtilaflı meselelerle vakit geçirmek insanların işlerinin gecikmesine ve görevlilerin zahmet çekmesine sebep olmaktadır. Aranan meseleleri buldukları kitaplardan bütün kayıtları, illetleri, işaretleri ve benzerleriyle alıp mufassal bir fihrist hâline getirmek bir defada hepsiyle ilgili bilgiye kolaylıkla ulaşma imkânı verecektir.³³

Şerîfzâde Atâullah, *er-Revâyihu’z-zekiyye* isimli Türkçe fetvalar fihristinde fetvayı biraz daha kısaltmıştır:

“Mebî kable’t-teslim helâk olsa müşteri semeni istirdada kâdir olur”. (Şerîfzâde Atâullah Mehmed Efendi, *er-Revâyihu’z-zekiyye*, 197)

Şerîfzâde, mesele-cevap şeklindeki fetvayı tek bir cümle hâlinde özetlemiş, temsilî isimlerden tecrit etmiş ve soyut bir fikhî hükme dönüştürmüştür. Teslimden önce mebî her durumda satıcının damanı altında olduğundan dolayı Şerîfzâde, fetvanın “bâyi yedinde âfât-ı semâviyye ile” kısmını zikretmemiştir. Böylece orijinalinde elli dokuz kelimedenden oluşan fetva, tecrit ve telhis sürecinde tedrici olarak on kelimelik fikhî bir hükme dönüşmüştür. Nitekim *Revâyihu’z-zekiyye*’nin Türkçe mukaddimesinde Ali Efendi, Behce, Feyziyye ve Netice’de bulunan suretlerden alınan fetvaların maksud olan manalarının kaybolmamasına dikkat edildiği, ihtisar ve kolaylaştıma sebebiyle sadece fetvanın mealinin yazıldığı ifade edilmektedir.³⁴

Müsteftânın anlatımından orijinal fetva kağıdına, orijinalden salt mesele-cevaplı fetvaya ve mesele-cevaplı fetvadan tek cümlelik soyut/yarı soyut fikhî hükümlere doğru devam eden tecrit ve/veya telhis süreçlerinin gözlemlendiği başka örnekler de vardır. Çatalcalı Ali Efendi’nin *Fetâvâ-yı Şeride* isimli bir mecmuaya yapılandırılmış olan vakıf hukukuyla ilgili orijinal fetvası, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’de tecrit edilerek salt mesele-cevaplı fetvaya, *Hulâsatü’l-ecvibe*’de tek cümlelik fikhî bir hükme dönüştürülmüştür.³⁵ Şeyhülislâm’ın aile hukukuyla ilgili başka

33 Çeşmizâde, *Hulâsatü’l-ecvibe* 1: 3-4.

34 Şerîfzâde, *er-Revâyihü’z-zekiyye*, 1.

35 *Fetâvâ-yı Şeride*, 57a; Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1: 232; Çeşmizâde, *Hulâsatü’l-ecvibe*, 1: 132.

bir orijinal fetvası aynı mecmualarda benzer şekilde tecrit ve telhis işlemine tâbi tutulmuştur.³⁶ *Revâiyihü'z-zekiyye* ve *Hulâsatü'l-ecvibe* isimli eserler daha önce orijinallerinden elde edilmiş salt mesele-cevapların tecrit ve telhis sürecinde soyut/yarı soyut fikhî hükümlere dönüştürüldüğü binlerce şeyhüslâm fetvası içermektedir.

Sonuç

Osmanlı şeyhüslâmlarının fetvaları –menkul olanlar bir yana- genellikle gerçek olay ve meselelerden hareketle formüle edilmiştir. Orijinal fetvaların arka yüzünde ve diğer birçoğunun metninde yer alan somut zaman, mekân, kişi ve meslek kayıtları fetvaların gerçek hayatla yakın bir ilişkisinin olduğunu gösterir. Müsteftî meseleyi anlatırken gerçek hayattan cevaba etkisi olmayan pek çok ayrıntı zikreder. Meşihat görevlileri hukuk tekniğine uygun bir formülasyon inşa etmek için tecrit ve telhis işlemine başvurmak zorundadır. Müsteftinin anlattığı meseleyi gereksiz ayrıntılardan soyutlamalı ve hukuki cevabı etkilemeksizin özetlemelidirler. Bunun en kestirme yolu meselenin olabildiğince fikhî kitaplarındaki meselelere benzetilmesidir. Orijinal fetvalarda yer alan “Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye’den cevab ne vechiledir ki?” ifadesi cevap için eninde sonunda böyle bir benzetmeyi zorunlu kılacaktır. Birçok durumda fetvayı formüle etmek fikhî kitaplarındaki mukabil soyut meselenin temsilî isimlerle mesele-cevap şeklinde yeniden yazılmasını ifade eder. Fetva somut meseleyi ve onun gerçek hayattaki varlığını aşarak genel bir hukuki beyan hâline gelir. Böylece şeyhüslâm fetvalarında tecrit ve telhisin ilk aşaması gerçekleşmiş olur. Şeyhüslâm fetvaları derlenirken genellikle ikinci bir tecrit işlemine başvurulur. Fetvalar hukuki meselenin ve cevabın anlaşılmasında pratik faydası olmayan dua, talep ifadeleri ve imza gibi unsurlardan soyutlanır. Mecmualardaki şeyhüslâm fetvalarının büyük bir kısmı sadece mesele ve cevaplardan oluşmaktadır. Bazı şeyhüslâmların salt mesele-cevap hâline getirilmiş fetvaları bir kez daha tecrit ve telhise tâbi tutulmuştur. Bu aşamada fetvalar mesele-cevap formları bozularak genellikle tek cümlelik soyut ya da yarı-soyut fikhî hükümlere dönüştürülmüştür. Başka bir ifadeyle ilk defa müsteftinin anlatışından teknik fetva diline aktarılmış olan gerçek meseleler tecrit ve telhis işlemleri sonucunda içkin oldukları fikhî hükümlere irca edilmiştir. Bu hükümlerden kendi zamanlarının güncel hukuki olaylarını yansıtan muhtasar fikhî metinleri elde etmek mümkündür.

36 *Fetâvâ-yı Şerîde*, 29a; Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1: 101; Çeşmîzâde, *Hulâsatü'l-ecvibe*, 1: 74.

Kaynakça

- Abdürrahim Efendi, Menteşzâde. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243.
- Ali Efendi, Çatalcalı. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1312.
- Bozanzâde. *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, no. 1028, vv. 0b-360a.
- Boyabâdi, Sağır Mehmed Efendi. *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, no. 1067, vv. 0b-481b.
- Çeşmizâde, Mehmed Hâlis. *Hulâsatu'l-ecvibe*. İstanbul: Derviş Matbaası, 1325.
- Çorlulu Sinan b. Ramazan. *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, no. 3407, vv. 1b-338a.
- Esad Efendi, Hocasâde. *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, İstanbul Müftülüğü Ktp. No. 157, 1-2, 273 + 98.
- Fetâvâ-yı Şerîfe Asılları*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Nadir Eserler-Türkçe Bölümü, no. 2112, vv. 1a-89b.
- Fetvâ Mecmûası*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, no. 2867, vv. 1b-85a.
- Fetvâ Mecmûası*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, no. 2868, vv. 1b-158a.
- Hallaq, Wael B. "Fetvalardan Fûrua: İslâm Fûru-i Fikhında Gelşim ve Değişme". Çev. Muharrem Midilli. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 41 (2023): 243-280.
- Heyd, Uriel. "Some Aspects of the Ottoman Fetva". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32: 1 (1969): 35-56.
- Hoca Sâdeddin Efendi. *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, no. 2728, vv. 0b-112b.
- Midilli, Muharrem. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Hayatında Bir Ferman, Bir Fetva ve Bir Adalet Arayışı Hikâyesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57 (2019): 47-66.
- — —. *Aile, Hukuki Hayat ve Şeyhülislâm: Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva (16.-18. Yüzyıllar)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3: 5 (2005), 249-378.
- — —. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi". *Osmanlı Hukukunda Fetva* içinde, Editörler Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray, 347-364. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Seyyid Ahmed - Gedûsî, Hafız Mehmed. *Netîcetü'l-Fetâva maa'n-nükûl*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265.
- Seyyid Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziyye maa'n-nukûl*. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1266.
- Sun'ullah Efendi. *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, no. 502, vv. 1b-76a.
- Şerîfzâde, Atâullah Mehmed Efendi. *er-Revâiyhu'z-zekiyye fi fihri'si'l-fetâva't-Türkiyye*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Nadir Eserler-Türkçe Bölümü, no. 3244, 1-409.
- Veli b. Yûsuf (Yegan) el-İskilibî. *Mecmau'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp. No. 178, vv. 2b-233b.
- — —. *Mecmau'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, no. 151, vv. 1b-422b.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): özet-transkripsiyon-indeks*. haz. Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998.